

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XXXIII
2014

IAȘI
2014

COMITETUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara STRATULAT (redactor șef)

Senica ȚURCANU

Sorin IFTIMI

Tamilia-Elena MARIN

Ioan IAȚCU

Zamfira PUNGĂ

Măriuca-Diana VORNICU (secretar de redacție)

Adriana MIRON (secretar de redacție)

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Tehnoredactare

Loredana SOLCAN

Grafică copertă

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași

Muzeul de Istorie a Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1

Iași, RO-700028

Telefon/Fax: 040232218383

e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI – Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen.....	5
Julia BRAUNGART, The Music-Note Linear Pottery Culture in Eastern Romania: Proposal for a Relative Chronology/ <i>Cultura ceramicii liniare cu capete de note muzicale în estul României: propunere pentru o cronologie relativă.....</i>	9
Vasile DIACONU, Ioan MITREA, Mărturii arheologice provenite din două așezări ale dacilor liberi aflate în zona subcarpatică a Neamțului/ <i>Archaeological Testimonies Coming from Two Settlements of the Free Dacians in the Subcarpathian Area of Neamț County.....</i>	43
Tudor-Radu TIRON, Lucian-Valeriu LEFTER, The Feudal Ceremony of Colomeea/Kołomyja (september 12th 1485). Notes on the Moldavian Heraldry and Vexillology during the Reign of Prince Stephen the Great/ <i>Ceremonia feudală de la Colomeea/Kołomyja (12 septembrie 1485). Note asupra heraldicii și vexilologiei moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.....</i>	57
Rodica POPOVICI, Lucia-Minodora MĂȚĂ, Stove Tiles Ornamented with less Known Decorative Motifs: the Lion, the Dragon and the Knight/ <i>Cable ornamentate cu motive decorative mai puțin cunoscute: leul, dragonul și cavalerul.....</i>	79
Violeta-Anca EPURE, Organizare bisericească, credințe, superstiții și obiceiuri în Principatele Române în viziunea consulilor și călătorilor francezi prepașoptiști/ <i>L'organisation de l'église, les croyances, les superstitions et les coutumes dans les Principautés Roumaines dans la vision des consuls et des voyageurs français avant la révolution de 1848.....</i>	101
Manole BRIHUNEȚ, Distribuirea locurilor de cimitir la începutul secolului al XIX-lea: Iași, Chișinău și București/ <i>The Distribution of Cemetery Sites in the Early 19th Century: Iași, Chișinău and București.....</i>	125

Sorin IFTIMI, Anton Kauffman, un pictor vienez în Țările Române (1840-1845) / <i>Anton Kauffman, a Viennese Painter in the Romanian Countries (1840-1845)</i>	137
Liliana CONDRATICOVA, Arta metalului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: meșteri, ateliere, obiecte din metale prețioase și comune / <i>The Art of Metal during the Second Half of the 19th Century: Artisans, Objects Made of Precious and Common Metals</i>	177
Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, Parlamentul și politica externă a României în ajunul Primului Război Mondial (februarie-iunie 1914) / <i>Romania's Parliament and Foreign Policy in the Eve of the First World War (February-June 1914)</i>	191
Narcis Dorin ION, Familia Berindei. Portretul unor aristocrați ai spiritului. Convorbiri cu academicianul Dan Berindei / <i>The Berindei Family. The Portrait of some Aristocrats of the Spirit. Interviews with the Academician Dan Berindei</i>	213

Recenzii. Note de lectură (Book Reviews)

Constantin PREOTEASA, Ciprian-Dorin NICOLA (eds.), <i>L'impact anthropique sur l'environnement durant le néo-énéolithique du sud-est de l'Europe // In honorem Dr. Gheorghe Dumitroaia</i> , Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XXXI, Piatra-Neamț, 2014, 314 p. (Vasile DIACONU).....	283
Sławomir Kadrow (ed.), with the editorial cooperation of Elżbieta Trela-Kieferling, <i>Bilcze Złote. Materials of the Tripolye Culture from the Werteba and the Ogród Sites</i> , Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie, tom V, Cracovia, 2013, 324 p. (Loredana SOLCAN).....	286
Mirela VERNESCU, <i>Bărăganul în preistorie (circa 3500-1200 a. Chr.). Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și epoca bronzului</i> , Editura Istros, Brăila, 2013, 304 p. (Vasile DIACONU).....	290
Radu Ota, <i>De la canabele legiunii a XIII-a Gemina la municipium Septimium Apulense</i> , Editura Altip, Alba Iulia, 2012, 255 p. (Ioan OPREA).....	294

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

- AAC - *Acta Archaeologica Carpathica*, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Komisja Archeologiczna, Krakowie.
- AARMSI - *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, București.
- AIIAI/AIIX - *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, Iași.
- Albina Românească - *Albina Românească. Gazetă administrativă și politico-literară*, Iași.
- AMM - *Acta Moldaviae Meridionalis*, Anuarul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui.
- AMMSS - *Acta Musei Moraviae – Scientiae Sociales*, Moravian Museum, Brno.
- AMN - *Acta Musei Napocensis*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
- AMNP.A - *Acta Musei Nationalis Pragae. Řada A, Historie*, Národní Muzeum, Praha.
- AMT - *Acta Musei Tutovensis*, Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad.
- ANIC - Arhivele Naționale Istorice Centrale, București.
- ANRM - Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău.
- AP - *Analele Putnei*, Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna.
- ArhGen - *Arhiva Genealogică*, Academia Română. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.

ArhMold	- <i>Arheologia Moldovei</i> , Academia Română. Institutul de Arheologie Iași.
AȘUI	- <i>Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.
BAR Int. Ser.	- <i>British Archaeological Reports. International Series</i> , Oxford.
BCMI	- <i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , București.
Carpica	- <i>Carpica</i> , Muzeul Județean de Istorie „Iulian Antonescu”, Bacău.
CCAR	- <i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , CIMEC, București.
CercIst S. N.	- <i>Cercetări Istorice</i> (serie nouă), Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
DIR	- <i>Documente privind istoria României</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
DRH	- <i>Documenta Romaniae Historica</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
Hierasus	- <i>Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani</i> , Muzeul Județean Botoșani.
MCA	- <i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , București.
MemAntiq	- <i>Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis</i> , Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.
MIA	- <i>Materialy i issledovanija po arheologii SSSR</i> , Moscova-Leningrad.
Monumentul	- <i>Monumentul - Tradiție și Viitor</i> , lucrările Simpozionului Național Monumentul - Tradiție și Viitor, Iași.
Památky archeologické	- <i>Památky archeologické</i> , Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha.
Pontica	- <i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
Peuce	- <i>Peuce</i> , Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea.

- PZ - *Praehistorische Zeitschrift*, Freie Universität, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin.
- RÉSEE - *Revue des Études Sud-Est Européenes*, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.
- RI - *Revista Istorică*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
- RIR - *Revista istorică română*, București.
- RMMMIA - *Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, București.
- RRH - *Revue roumaine d'histoire*, București.
- SASTUMA - *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde*, Bonn.
- SCIA - *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă plastică*, București.
- SCIV(A) - *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
- SCN - *Studii și Cercetări de Numismatică*, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
- SlovArch - *Slovenská archeológia*, Slovenská akadémia vied, Bratislava.
- Suceava - *Suceava, Anuarul Muzeului Bucovinei*, Suceava.
- Tyrageția - *Tyrageția*, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău.
- UISPP - Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.

ARTA METALULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA: MEȘTERI, ATELIERE, OBIECTE DIN METALE PREȚIOASE ȘI COMUNE

Liliana CONDRATICOVA¹

Cuvinte cheie: atelier, metal prețios, bijuterie, argintar, colecție muzeală, făurar, ceasornicar

Key words: manufactory, precious metal, jewel, silversmith, Museum collection, smith, watchmaker

Preliminarii

Baza arhivistică, contextul bibliografic și colecțiile muzeale² ne sugerează o serie de observații și constatări cu privire la funcționarea asociațiilor și activitatea argintarilor sau aurarilor în Basarabia. Deși am stabilit anterior prezența la Chișinău a unor meșteri care prelucrau artistic metalul și confecționau inventar bisericesc (argintarul evreu Leiba Berg, care între 1815 și 1819 a realizat podoabe de cult la comanda Dicasteriei de Chișinău), informațiile referitoare la funcționarea asociațiilor au fost până nu demult destul de lapidare, cu excepția oficializării juridice a asociației argintarilor în 1817³, interzicerea în anul 1827 a realizării podoabelor bisericești de către persoane neautorizate⁴ și corespondența purtată în 1848-1850 privind deschiderea unui Birou de marcă la Chișinău pentru

¹ Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

² Autorul exprimă întreaga recunoștință doamnelor Aurelia Cornețchi, Nadejda Botea și Ana Boldureanu pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție materialul documentar și plastic din colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei (MNIM).

³ *Юбилейный сборник города Кишинева. 1812-1912.* Кишинев: Издано Кишиневским Городским Общественным Управлением, 1914, c. 79.

⁴ ANRM, Fond 205, inv. 1, dosar 5524.

expertizarea articolelor realizate din metale prețioase⁵. Prin articolul de față dorim să introducem în circuitul științific date inedite privind asociația argintarilor și ceasornicarilor formată la Chișinău în anii 1854-1858, instituirea Departamentului Meseriilor în orașul Soroca, în anii 1877-1878, dar și unele podoabe specifice perioadei supuse analizei, produse atât ale meșterilor localnici, cât și variate importuri.

Ateliere și meșteri

De la mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea în Basarabia sunt create condiții optime pentru activitatea asociațiilor meșteșugărești care profesau prelucrarea artistică a metalului. Potrivit raportului guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei din 19 aprilie 1850, adresat Ministrului de Finanțe, realizat pe baza datelor statistice puse la dispoziție de Consiliul de breaslă din Chișinău, s-a stabilit că din rândul mic-burghezilor din Chișinău au fost formate 10 bresle⁶. În această ordine de idei, o pondere deosebită revine corespondenței Dumei Orășenești cu Departamentul Orășenesc al Meseriilor (întreținută între anii 1854 și 1858) privind crearea la Chișinău a unei asociații de confecționare a obiectelor de argint și separarea acesteia de alte asociații⁷.

Conform documentului de arhivă aflăm că la 18 iulie 1854 la Departamentul Meseriilor a fost acceptată cererea meșterilor evrei bijutieri, argintari, aurari și ceasornicari scrisă la 13 mai 1854, în care se menționa că din vechi timpuri în orașul Chișinău atelierele bijutierilor, argintarilor, aurarilor și ceasornicarilor erau separate de alte asociații meșteșugărești. Din aceste motive, staroștii asociațiilor cer separarea și formarea unei asociații de confecționare a pieselor de argint și aur. Prin faptul că meșterii posedă o deosebită măiestrie, se argumenta necesitatea unei anumite ordini în activitatea lor, un zidar sau tencuitor neputând fi starostele asociației meșteșugarilor din Chișinău. Pentru susținerea cererii, meșterii invocau prevederile art. 335, 336, 388, 339 și 340, vol. 1, Codul Meseriilor. Meșterii, predominant evrei, cereau și o lege specială care ar reglementa alegerea starostelui asociației, care, în opinia lor, nu putea fi un

⁵ ANRM, Fond 2, inv. 1, dosar 5027.

⁶ V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918). (Instituții. Regulamente. Termeni)*, Chișinău, 2012.

⁷ ANRM, Fond 75, inv. 1, dosar 1789.

reprezentant al altei meserii. Ca urmare, s-a decis discutarea problemei separării asociației bijutierilor, argintarilor, aurarilor și ceasornicarilor din Chișinău într-o asociație diferită, cu toate drepturile și obligațiile rezultate; de asemenea, se solicita Dumei Orășenești să rezolve această situație și să elibereze ordinul special de înființare a asociației⁸.

La finalul discuțiilor purtate la acest capitol între anii 1854-1858, Departamentul Meseriilor a instituit în orașul Chișinău asociația de argintărie, aurărie și ceasornicărie. Conform ordinului de înființare, fusese desemnat staroste (*старшина*) bijutierul Abram Goldenberg; Sruli Pafa și Iancheli Rubelev (fiul unui negustor din Odesa) erau meșteri principali (*старшинские товарищи*), iar printre meșteri (*гласные*) figurau Moșca Moldaver și Valac Eilștein. Din același document aflăm și numele câtorva argintari evrei, activi în Chișinău: F. Cheliman, Șlima Glaberman, O. Lebedinski, Abram Șmeer, R. Șmeer ș.a. Din faptul că această cerere a fost semnată de 9 persoane, putem concluziona că la mijlocul secolului al XIX-lea meseria de argintar, aurar și ceasornicar era profesată de 9 meșteri de origine iudaică, care au solicitat instituirea unei asociații aparte, cu propria conducere⁹.

Departamentul Meseriilor a emis un ordin (*предписание*), prin care se menționa ca în funcțiile eligibile și de administrare ale asociației să fie aleși, pe viitor, meșteri de credință ortodoxă (*мастера Христианского исповедания*), în cazul în care ei vor apărea în rândurile meșteșugarilor care profesau prelucrarea artistică a metalului. Astfel, constatăm că meșterii evrei dominau în domeniul argintăriei și ceasornicăriei, deși Departamentul Meseriilor nu excludea posibilitatea apariției unui meșter creștin, desemnarea lui și a ajutorului său în funcțiile de conducere ale asociației fiind obligatorie, documentul necesar fiind expediat în Duma orășenească pentru aprobare¹⁰.

În aceeași ordine de idei se înscrie și nota de protest adresată procurorului gubernial al Chișinăului din partea meșterilor asociației de fierărie, din care aflăm numele meșterilor celor care prelucrau fierul și

⁸ *Ibidem*, f. 1-2.

⁹ *Ibidem*, f. 3.

¹⁰ *Ibidem*, f. 3 verso.

condițiile de asociere ale acestora într-un atelier. Astfel, fierarii care activau la mijlocul secolului al XIX-lea în Chișinău au menționat că, conform Codului de legi, vol. 1, privitor la activitatea meșteșugarilor (adoptat în 1842), art. 382, meșterii care profesau aceeași meserie trebuie să se adune pentru a alege la ședința din cadrul Departamentului Meseriilor, potrivit criteriilor speciale de evaluare, din lista meșterilor înscriși în asociație, un staroste și doi ajutoari-meșteri, numele acestora urmând să fie aprobat de magistrații orașului sau duma orășenească¹¹. Însă „conform deciziei Dumei Orășenești a Chișinăului, la 22 iunie 1854 s-au adunat meșterii asociației noastre (fierarii chișinăuieni – *n.a.*), împreună cu rotarii, zidarii, zugravii ș.a. S-a decis alegerea starostelui asociației, numărul celorlalți meșteșugari fiind mai mare decât cel al meșteșugarilor care lucrau metalul. Contrar dorinței fierarilor și a legislației, dar și în lipsa reprezentantului Departamentului Poliției, a fost ales în fruntea asociației meșteșugarilor din Chișinău zugravul Sicolschi”. În opinia fierarilor, acest fapt nu putea fi admis, întrucât „un meșteșugar care nu cunoaște deloc munca fierarilor, nu poate aduce nici un folos în funcția sa întregului atelier, decât niște pagube”. Constatăm că și fierarii au protestat, considerând nelegitimă alegerea în fruntea asociației comune a meșteșugarilor a unui reprezentant al altei meserii¹².

În adresa din iunie 1854 către procurorul gubernial, fierarii au solicitat anularea rezultatelor alegerilor și desemnarea în fruntea asociației a unui meșter din mediul fierarilor, așteptând rezoluția instanțelor. Grație prezentului document, adresat Dumei Orășenești, aflăm și numele fierarilor care au activat la Chișinău în asociație: Savva Tverdohleb, Dimitrii Todorov, Piotr Bondarșciuc, Dimitrii Doncev, Ivan Hristoforov, Ivan Strugari, Nastasii Russov, Ivan Stolnicov, Piotr Corcan, Gheno Mare, Ivan Vasiliev, Diordii Terghilan, Crețu Gavrilov, iar în locul meșteșugarilor care nu cunoșteau carte a semnat Nicolai Cuzerîn; pentru Ivan Pușnir, neștiutor de carte, dar și pentru sine, a semnat Vicul Hriucov, la fel semnează Ilia Mer(?), Matei Șitov, Stepan Ivanov Stoianov, pentru care din

¹¹ *Ibidem*, f. 4-5.

¹² *Ibidem*, f. 6.

neștiință de carte, de asemenea semnează Nicolai Cuzerîn; la fel au semnat Gheorghii Cucos, Fridrich Bekerov¹³.

Din documentele disponibile, stabilim că, la Chișinău, separarea meșteșugarilor care prelucrau metalele prețioase într-o asociație a avut loc în perioada 1854-1858, la insistența argintarilor evrei, susținuți de meșterii fierarii care, de asemenea, nu erau de acord cu alegerea în fruntea lor a unui reprezentant al altei meserii. Soarta ulterioară a acestei asociații nu și-a găsit reflectare în documentele istorice, după cum nici numele meșterilor nu figurează în liste sau în reclamele apărute în publicațiile existente în acea perioadă.

Meșteri argintari și fierari au fost documentați la finele anilor '70 ai secolului al XIX-lea și în orașul Soroca. Studiind corespondența administrației (13 martie 1878-29 august 1879) privind instituirea în oraș a unui Departamentul simplificat al Meseriilor (*Remeslennaia Uprava*), constatăm că, pentru deschiderea acestui departament, autoritățile centrale au solicitat date statistice privind numărul de meșteri care profesau diferite meșteșuguri în oraș. La data de 2 martie 1878 în Soroca activau mai bine de 200 de meșteșugari, fapt care argumentează necesitatea deschiderii în localitate a Departamentului Meseriilor, autoritățile făcând în acest context apel la art. 2, vol. 11 al Statutului privind corporațiile meșteșugărești adoptat în anul 1857 în Rusia țaristă¹⁴. Analizarea listelor cu datele statistice privind meșterii din Soroca ne permite să trasăm următorul tablou: în orașul Soroca activau 3 argintari și aurari (*золотых и серебряных дел мастер*), lista fiind completată de meșteri care profesau prelucrarea metalului comun – 9 fierari, 5 tinichigii și 3 strungari. De asemenea, la Soroca activau 3 ceasornicari, care, de regulă, erau uniți cu aurarii și argintarii într-un atelier sau asociație. Pentru comparație cu alte meserii, meșterii care prelucrau metalele prețioase și ceasornicarii erau cel mai slab reprezentați la Soroca, dată fiind cererea redusă de obiecte de preț, pe când meșterii care deserveau diferite categorii de populație și ale căror servicii erau mai solicitate, erau mai numeroși, fiind documentați 45 de cizmari, 21 de croitori de haine bărbătești și 16 croitori de costume de damă¹⁵.

¹³ *Ibidem*, f. 7.

¹⁴ ANRM, Fond 6. inv. 5, dosar 149, f. 4.

¹⁵ *Ibidem*, f. 12.

Concluzionăm că din cei 224 de meșteșugari înscriși în registrul meșteșugarilor din Soroca, în anii 1878-1879, 20 de meșteri profesau prelucrarea metalului: 3 argintari și aurari, 3 ceasornicari, 5 tinichigii și 9 fierari¹⁶.

Prin intermediul informației culese, care se prezintă ca una din puținele mărturii arhivistice privind înființarea și funcționarea unei asociații a argintarilor, aurarilor, ceasornicarilor și fierarilor, cunoaștem numărul argintarilor activi la Chișinău asociați într-un atelier specializat, fapt care ne permite să formulăm anumite concluzii. În Chișinăul anilor 1850 activau câțiva meșteri care profesau prelucrarea artistică a metalelor prețioase, dar și meșteri care lucrau metalele comune. Privitor la criteriul etnic, observăm că, dacă aurarii, argintarii și ceasornicarii erau predominant evrei, în rândul fierarilor întâlnim mai mult moldoveni, bulgari, ruși, romi, meseria prelucrării metalelor comune fiind străină evreilor.

Analizând detaliat documentul în cauză, vedem că numărul meșterilor care profesau argintăria către mijlocul secolului al XIX-lea era în ușoară scădere. Astfel, dacă în 1819-1821, în Chișinău activau 46 de aurari și argintari – supuși ai Imperiului Austriac – și un meșter supus Sublimei Porți, precum și 3 ceasornicari și 4 fierari – supuși, de asemenea, ai Imperiului Austriac (din numărul total de 207 de meșteri)¹⁷ –, în doar trei decenii numărul lor coboară la 10 meșteri care profesau argintăria și 21 – fierăria. În opinia noastră, situația ar putea fi explicată prin oferirea anumitor privilegii, crearea, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a premiselor necesare pentru atragerea în acest spațiu a meșteșugarilor care profesau prelucrarea artistică a metalului, supuși ai Imperiului Austriac, Imperiului Otoman sau originari din Podolia. De regulă, sub termenul de „*originar din imperiul austriac*” (*австрийский поданный*) erau incluși fugarii din Imperiul Austriac, în special ucrainenii, care, la începutul secolului al XIX-lea, s-au stabilit în diferite localități ale ținutului Hotin, o politică susținută și promovată de țarism pentru a schimba componența socială și etnică a ținuturilor din centrul și nordul Basarabiei, populate mai

¹⁶ *Ibidem*, f. 12-12 verso.

¹⁷ V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, Chișinău, 2002, p. 298; ANRM, Fond 75, inv. 1, dosar 105, f. 1-16.

mult de români¹⁸. În schimb, la mijlocul secolului al XIX-lea nu mai era promovată această politică, reducându-se astfel numărul argintarilor supuși ai Imperiului Austriac.

O altă cauză ar putea fi lipsa obligativității apartenenței la o anumită asociație, deși acestea acordau anumite privilegii, ele având însă și instrumente de împiedicare a evoluției meseriilor. Din aceste motive, nu toți meșterii puteau fi înscrși în lista celor care au semnat cererea de formare a asociației de argintărie și ceasornicărie. Pe de altă parte, în această listă au fost incluși doar meșterii care lucrau aurul și argintul, pe când meșterii localnici care lucrau diferite podoabe din aliaje metalice ieftine puteau să nu figureze în liste. Totuși, se știe cu certitudine că în mediul rural și urban activau meșteri care lucrau brățări de metal cu elemente decorative gravate, purtate de populația moldovenească [românească], frecvent întâlnite și în mediul bulgarilor și găgăuzilor.

Piese de podoabă

Având în vedere cele mai frecvente podoabe din mediul basarabean, atât rural, cât și urban, este cazul să menționăm că cerceii tradiționali, cunoscuți și ca „cercei moldovenești” reprezintă o piesă specifică portului populației basarabene. Sunt realizați din metale comune sau din aur cu titlu 385, în cazul unor familii mai înstărite. Prezintă forma stilizată a unei inimioare sau lunule, având gravate pe fațetele cerceilor diferite motive vegetal-floristice, simple sau compuse. Se prind de ureche printr-un cârlig, iar detaliile cârligului sunt unite cu ambele părți ale cerceilor prin cuie de nituire, cu gămălie rotundă. Urmele instrumentului și prelucrarea uneori grosolană, demonstrează că aceste piese de podoabă erau produs al meșterilor locali, fiind lucrate deseori la comandă, dovada acestui fapt fiind gravarea pe fața cerceilor sau pe niturile de fixare a monogramelor, inițialelor proprietarului, diferite monograme, un simbol al persoanei pentru care sunt realizați cerceii¹⁹. De altfel, un astfel de cercel păstrat ca moștenire, realizat de un bijutier localnic din aur cu titlul 385, având gravată o ghirlandă de motive vegetal-floristice și inițialele „A.K.” (în grafie chirilică), ne-a și impulsionat interesul pentru istoria artei bijuteriilor.

¹⁸ V. Tomuleț, *op. cit.*, 2012.

¹⁹ MNIM. FB 15758.

Paftalele au devenit în Țările Române din perioada domniilor fanariote – caracterizată prin influența culturii grecești – un accesoriu vestimentar deosebit de solicitat, care și-a găsit locul binemeritat și în setul de podoabe specific populației basarabene. În anii 1840-1870, purtarea paftalelor a devenit desuetă, întrucât moda feminină a adoptat deja croiurile și coloritul specific vestimentației vest-europene. Ele au revenit la modă în jurul anului 1870 grație principesei Elisabeta, viitoarea regină a României, care a introdus la Curte portul național românesc completat cu paftale. Exemplul ei a fost urmat de elita feminină până la începutul primei conflagrații mondiale²⁰.

Paftalele, ca piese de podoabă în vogă, au fost realizate și în cadrul atelierului din orașul Orhei, fapt documentat pe baza literaturii de specialitate²¹ și al pieselor din patrimoniul MNIM²², introduse recent în circuitul științific²³. Cele trei piese de podoabă – paftale de argint –, dovedesc prezența argintarilor în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar calitatea de realizare, prelucrarea fină a detaliilor, compoziția complexă denotă măiestria și iscusința argintarilor care lucrau în acest atelier. Una din paftale (realizată în 1858) a fost expertizată de meșterul având inițialele ruse „Д.Т.”, fapt dovedit pe baza însemnului aplicat pe detaliile duble ale podoabei. De asemenea, conform cerințelor de realizare a obiectelor din metale prețioase, pe ambele detalii este aplicată sigla meșterului „ПН”, cel care a realizat paftaua de argint, și titlul metalului „84”²⁴.

Pe lângă cercei și brățări, un loc aparte revine mărgelilor de coral și chihlimbar, parte integrantă a costumului doamnelor de la cumpăna secolelor XIX-XX. Un astfel de șirag (colecția MNIM) este confecționat din mărgelile de sidex în două fire, cu lungimea de 60 și respectiv, 56 de cm,

²⁰ <http://www.mnar.arts.ro/web/Expozitii-temporare/Podoabe-din-trecut-Paftale-si-bijuterii-din-colectiile-MNAR-9523>, accesat 18 decembrie 2013.

²¹ М. М. Постникова-Лосева, *Золотое и серебряное дело XV–XX веков. Территория СССР*, Москва, 1983.

²² MNIM. FB 22845; MNIM. FB 24362; MNIM. FB 20162.

²³ E. Sava, A. Cornețchi, E. Postică, E. Ploșniță, *Muzeul Național de Istorie a Moldovei. 1983–2013*, Chișinău, 2013.

²⁴ MNIM. FB 22845.

fiind realizat la cumpăna secolelor XIX-XX²⁵. Primul rând are 46 de mărgelile de sidex și patru de masă plastică, de nuanță gălbuie, iar al doilea rând are 43 de mărgelile de sidex, patru mărgelile de masă plastică de nuanță gălbuie și una albă. Alături de șiragul de mărgelile de sidex în două rânduri, asemenea podoabe au devenit o carte de vizită a locuitorilor înstăriți din raionul Camenca, mai ales satele Podoima și Podoimița²⁶. Portul femeilor înstărite din această zonă includea următoarele piese de podoabă: cercei tradiționali, de metal, având forma stilizată de inimioară sau lunulă, la gât mărgelile – șiraguri de coral, sidex și mai rar, chihlimbar, de diferite dimensiuni în câteva fire (șiragurile de coral, sidex sau chihlimbar erau destul de prețioase și nu fiecare gospodar își putea permite procurarea acestor piese). În secolele XVIII-XIX mărgelile din coral făceau parte din portul femeilor înstărite și al miresei și în Basarabia, unde era folosit același termen de „zgardă” pentru desemnarea podoabelor purtate la gât, realizate din mărgelile colorate, pietre naturale, organice sau sticlă. Coralul a pătruns în aceste zone fiind adus de negustorii venețieni, care, în căutarea blănurilor scumpe și a chihlimbarului, îl schimbau adesea pe mărfurile localnicilor.

De asemenea, coralul făcea parte din portul popular în sud-estul Poloniei și în Ucraina, fiind purtat la gât sub formă de mărgelile, numite „zgardă scumpă”. Zgardele și gherdanele erau specifice pentru portul populației ucrainene din regiunile limitrofe cu Polonia²⁷. În portul ucrainenilor care locuiau în nordul Basarabiei și preponderent în raioanele din stânga Nistrului găsim, de asemenea, similitudini cu portul podoabelor la moldoveni/români. Analiza detaliată a portului scoate în evidență următoarele podoabe:

- *gherdan* (ucr.: *ерданка, слянка, плетінка, драбинка*) - reprezintă o podoabă pentru piept/gât, din mărgelile colorate, ornamentul imitând adeseori decorul cămășilor naționale brodate;

²⁵ MNIM. FB 22924-13.

²⁶ MNIM. FB 22995.

²⁷ E. Тарчевська, *Світ українських прикрас*. В: Вестник ювеліра України, Київ, 2010, № 1-2, с. 37-40.

- *zgardă* (spre deosebire de moldoveni, care le confecționau din mărgelile combinate cu monede, la ucraineni piesa era realizată din cruciulițe de metal înșirate pe ață);

- *șiraguri de coral*, purtate în câteva fire, de diferite nuanțe de roșu și portocaliu;

- *ducat* (*дукач, личман*) care reprezintă monede purtate fie aparte ca pandantiv, fie înșirate pe un fir cu mărgelile, fiind o piesă purtată preponderent de femeile și domnițele din familiile înstărite;

- *agrafa* (*аграфка*) – piesă pentru fixarea și decorarea coafurii ș.a.²⁸.

Despre omogenitatea podoabelor purtate vorbește elocvent terminologia folosită. Astfel, la moldoveni/români, la mare căutare erau brățările de metal, paftalele, cerceii, mărgelile colorate de sticlă sau din materiale prețioase (sedef, coral, chihlimbar), pectoralele, diferite gherdane și zgarde din mărgelile colorate, care făceau parte din costumul tradițional al populației, salbe monetare (cunoscute și ca salbe mahmudiene) și, în mod obligatoriu, cruciulițele de botez. Persoanele mai înstărite purtau podoabe din argint, argint aurit sau chiar aur, preferând șiragurile de coral, chihlimbar, sedef. Cei cu o stare materială mai modestă se mulțumeau cu podoabe din aliaje metalice ieftine, cruciulițe de aramă, mărgelile de sticlă sau salbe din monede scoase din circulație.

Comparând podoabele populației moldovenești cu cele ale găgăuzilor și bulgarilor, care populau preponderent sudul Basarabiei, am observat anumite similitudini, deși simbolica ornamentelor diferă, precum și motivele folosite și modalitatea de a purta podoabe (femeile găgăuze purtau mărgelile chiar dacă nu ieșeau din casă) etc. În costumul găgăuzilor erau uzuale următoarele podoabe: *üzük* (inel), *bilezik* (brățară), *left* sau *leh* (pectorală), *boncuk* (mărgelile), *monçak* (șiraguri de mărgelile purtate în 1-2 fire), *künä* (cercei), *erdan*/gherdan în etimologia românească (mărgelile de perle) și *sedef boncuk* (mărgelile de sedef), *altân* sau *mahmuda* (salbe

²⁸ Г. В. Врочинська, *Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть*, Киев, Родовід, 2007, 232 с.

monetare din monede de aur, cunoscute și ca *monisto*), *stavro* (cruciuliță)²⁹. O brățară din patrimoniul MNIM care provine din satul Slobozia, raionul Vulcănești, este manufacturată din aliaj metalic, având dimensiunea de 18 x 2,5 cm, de formă circulară, fiind realizată din două părți, care sunt fixate cu ajutorul unor nituri metalice³⁰. Pe partea superioară a brățării poate fi văzut un ornament vegetal-floristic, aplicat prin gravare, centrul brățării fiind decupat în formă rotundă, cu aplice de forma picăturii. Brățara se închide cu ajutorul unui lăcățel. De regulă, măregele din pietre prețioase erau rezultatul unor importuri, relații comerciale sau schimburi, iar termenii utilizați în limba găgăuză pentru desemnarea pieselor de podoabă își găsesc echivalență în limbile azerbaidjană, turcă, tătară sau persană.

Și la bulgari, podoabele din metale nobile erau destul de rare, fiind puse în legătură cu statutul socio-economic al deținătorului. De regulă, podoabele scumpe se transmiteau prin moștenire, sub formă de zestre. Portul femeilor era completat de diferite podoabe, în care un loc aparte este rezervat pieselor pentru înfrumusețarea capului – cercei și *процелници* (un fel de diademe, formate din fire pe care erau înșirate pandantive plate de metal, care ornau fruntea, fiind considerate piese festive, legate mai ales de ceremonialul nupțial)³¹. Pentru înfrumusețarea gâtului erau folosite măregele și coliere; pe mâini se purtau inele, inele-sigilii (*пръстни*) și brățări (*зривна, гримна*), iar paftalele (*нафта, чепраз*) se foloseau atât în scopuri decorative, cât și ca cingătoare la piesele vestimentare. Piesă tipic bulgară purtată pe gât, *cabuleti* (*кабулети*) este realizată din aliaj metalic de culoare galbenă, având înșirate pe un fir de ață plăci rotunjite în formă de frunze ajurate, cu inserții de pietre/sticle albastre și roșii plasate simetric pe laterale. Printre cele mai răspândite piese sunt diferitele podoabe de gât: *gherdan*, salbe monetare *altân*, *monisto*, purtate în câteva fire, cusute pe piesele vestimentare sau înșirate pe o panglică de culoare neagră.

²⁹ Г. Каранфил, *О некоторых наименованиях украшений в гагаузском языке*, În: http://univer.gagauzia.ru/publ/gjullju_karanfil_o_nekotorykh_naimenovaniyakh_ukrashenij_v_gagauzskom_jazyke/1-1-0-13, accesat 4 august 2014.

³⁰ MNIM. FB 22924.

³¹ <http://letun.ru/guide/country/Bulgaria/forum/message/list/8198>, accesat 5 august 2014.

O pondere deosebită în contextul prezentării tabloului general al evoluției obiectelor din metale nobile și comune din a doua jumătate a secolului al XIX-lea revine importului pieselor realizate de argintarii din Odesa, Moscova și Varșovia, acestea impunându-se în față produselor meșterilor locali. Sugestive în acest context sunt informațiile privind realizarea celor mai diverse sfeșnice la renumita firmă varșoviană „Norblin”³², ajunse în majoritatea bisericilor și sinagogilor basarabene, dar și în unele case înstărite. Asemenea sfeșnice se regăsesc în colecția MNIM, în lăcașe de cult, sinagogi sau colecții private.

Continuând subiectul importului podoabelor, amintim anunțul dat de omul de afaceri P. Krasilșcik, la 1874, în paginile *Buletinului Gubernial al Basarabiei*, care menționa că a adus marfă nouă în salonul său, inclusiv diverse articole de giuvaiergerie din aur, argint, cu diamante, atât pentru doamne, cât și pentru domni³³. Faptul că însuși P. Krasilșcik subliniază că publicul ca și în vremurile precedente, va fi receptiv la ultimele noutăți din lumea modei, indică funcționarea respectivului salon cu mult înainte de data anunțului, 1874, când avea formată deja o clientelă stabilă. La Chișinău mai este atestat magazinul de galanterie al lui P. Bokov³⁴, care avea un circuit de capital de 25 mii ruble, dar și magazinul de obiecte din aur și argint, care aparținea lui Ț. Grobdruc – cu un circuit de capital de peste 40 mii ruble. Numărul meșteșugarilor și dezvoltarea meseriilor noi legate de prelucrarea artistică a metalului, precum gravura și confecționarea bijuteriilor prețioase, se află în strictă interdependență cu cererea de obiecte de lux și de înfrumusețare dictate de viața mondenă a societății basarabene.

³² Firmă varșoviană „Norblin” a fost fondată în anul 1809 de aurarul Filip Vorbrodt, ajuns în Varșovia dintr-o localitate din Germania. În 1853 fabrica a fost modernizată prin instalarea unui puternic motor cu aburi pentru galvanizare mecanică. Aici lucrau peste 60 de meșteri, a căror produse erau la mare căutare pe piața din Polonia și Rusia (Minsk, Moghiliiov, Jitomir, Moscova, Petersburg ș.a.). Norblin câștigase marele premiu al Expoziției din Novgorod și obține dreptul de a marca piesele cu stema Imperiului Rus, marcaj pe care îl va folosi până în 1883.

³³ *Бессарабские губернские ведомости*, Кишинев, № 3, 12 января 1874. Autorul își exprimă recunoștința față de cercetătoarea Alla Ceastina pentru informația pusă la dispoziție.

³⁴ V. Zelenciuc, N. Kalașnikova, *Vestimentația populației orășenești din Moldova (secolele XV–XIX)*, Chișinău, 1993, p. 77.

Totodată, existența unor astfel de saloane, atât de procurare a obiectelor din metale nobile, cât și de confecționare/reparație a articolelor, demonstrează prezența la Chișinău a unor reprezentanți ai elitei locale care doreau articole prețioase, în vogă, importate din diferite centre cu tradiții în domeniul orfevrăriei, bijuteriile în special subliniind statutul social și economic deținut de posesor în societatea mondenă.

Din punctul de vedere al tehnologiei confecționării obiectelor din metale prețioase și comune, amintim că în 1859 își face apariția galvanoplastia. Utilizarea metodelor electrochimice, galvanice, precum și gravura electromagnetică au condus la diversificarea obiectelor confecționate și la îmbunătățirea calității și a rapidității executării unor comenzi speciale (cum ar fi cazul veselei de argint cu stema orașului Chișinău, de la cumpăna secolelor XIX-XX). Astfel de tehnici și posibilități de executare nu erau întotdeauna accesibile argintarilor basarabeni, astfel încât grație activității fructuoase a argintarilor din spațiul est- și vest-european, importul podoabelor și a pieselor de orfevrărie preleva asupra produselor locale, fapt ce explică și numărul mai redus de meșteri comparativ cu începutul secolului al XIX-lea.

Concluzii

Pe baza materialelor documentare, am stabilit prezența și activitatea argintarilor din Chișinău, Chilia sau Ismail, dar și din orașele basarabene mai mici, precum Orhei sau Soroca. În Basarabia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un loc aparte revine funcționării asociației de argintărie de la Chișinău, fondată în 1854-1858 și unde activau aproximativ zece meșteri, precum și asociației de la Orhei sau cea a meșterilor din orașul Soroca, unificați în 1877-1878 în cadrul unui Departament al Meseriilor.

Cât privește tipologia pieselor specifice epocii, au fost atestate diverse importuri de piese din metale prețioase provenite din atelierele din Odesa, Moscova și Varșovia, care predominau asupra podoabelor confecționate de meșterii locali, dovadă servind atât piesele documentate, cât și anunțurile din presa basarabească a timpului. Cele mai uzuale articole sunt podoabele simple, realizate din materii prime accesibile: aliaje metalice ieftine (alama, alpaca, tinichea, cositor, staniu, cupru), inserții de sticlă colorată sau

mărgele de sticlă colorată. Urmele vizibile de prelucrare cu instrumentele corespunzătoare, stângăcia executării, folosirea materiilor prime ieftine, accesibile, a sticlei colorate în calitate de inserții, dovedește prezența meșterilor localnici în unele sate mari și realizarea unor piese de podoabă, de regulă brățări de metal, cercei-lunule, salbe monetare sau mărgele de sticlă.

*THE ART OF METAL DURING THE SECOND HALF OF THE 19TH
CENTURY: ARTISANS, OBJECTS MADE OF PRECIOUS AND COMMON
METALS
(Abstract)*

The purpose of the present article is to introduce unpublished data in the scientific circuit concerning the activity of jewelry, watchmaking and ironmongery workshops in Bessarabia between the fifth and the eight decades of the 19th century. We should give special credit to the silverware workshop founded in Chisinau between 1854 and 1858 reuniting ten silversmiths, goldsmiths and watchmakers, as well as to the workshop in Orhei, famous due to the buckles in the collection of the National Museum of the History of Moldova. And last but not least, we should mention the activity of artisans of Soroca (three silversmiths and goldsmiths, nine blacksmiths, five tinsmiths, three watchmakers). This information extends substantially the data referring to the evolution of metal art in Bessarabia during the 19th century.